

DISKUSIJE

Alojz Benac (pozdravna riječ)
(Sarajevo)

Pripala mi je osobita čast da sve vas, eminentne učesnike ovog naučnog skupa, pozdravim u ime Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i da vam zaželim plodonosan rad. U isto vrijeme, posebno pozdravljam stručnjake Orijentalnog instituta u Sarajevu koji su uspjeli da na raspravi o jednoj važnoj problematici iz oblasti orijentalistike, odnosno osmanistike, okupe ovako velik broj naučnika iz cijele naše zemlje.

Želim odmah naglasiti da je osmanistika veoma značajna disciplina u okviru društvenih nauka, da ona ima dugu tradiciju u Jugoslaviji, što je sasvim prirodno s obzirom na viševjekovnu dominaciju Osmanske Imperije u mnogim našim krajevima. Zbog toga se izučavanje društveno-ekonomskih odnosa i kulturnih kretanja za vrijeme turske okupacije i uprave postavlja kao prvorazredan zadatak u našoj istoriografiji, lingvistici i nekim dugim naučnim disciplinama.

Očito je da su za ova proučavanja potrebni posebno obrazovni stručnjaci i da je pored čisto naučnog aspekta – zadatak ovog skupa da razmatra i problem obrazovanja odgovarajućeg naučnog i stručnog kadra. Orijentalni institut je član Univerziteta u Sarajevu pa to pruža barem neke pogodnosti, jer može neposrednije da utiče na sam obrazovni proces u okviru ovog univerziteta.

Neosporno je, međutim, da se ovaj kadrovski problem ne tiče samo Sarajeva i Bosne i Hercegovine, nego je zajednički za cijelu zemlju. Pri tome se može naglasiti i jedan specifičan aspekt ovog pitanja, a on se odnosi na osjetan nedostatak istoričara u osmanističkim studijama. Postoje neka nastojanja na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, ali ona još nisu dovoljno došla do izražaja. Zato bi trebalo, uz pomoć odgovarajućih društvenih, samupravnih struktura i faktora, učiniti odlučniji korak u tom pogledu. To bi, u stvari, značilo da se određeni broj talentovanih studenata uputi na kombinovane studije istorije i turskog, odnosno arapskog jezika, da ih se veže stipendijama i osigura odgovarajuće radno mjesto. Jer, ne radi se samo o Orijentalnom institutu, nego i o istorijskim institutima, određenim katedrama, muzejima i slično, za koje su potrebni takvi stručnjaci. Nedavno je održana interkatedarska konferencija katedara za istoriju filozofskih fakulteta, na kojoj je sigurno bilo govora i o ovdje pomenutim pitanjima. Možda bi se moglo doći do nekog sporazuma među određenim jugoslavenskim fakultetima da se ozbiljnije priđe ovom poslu, da se usaglate programi studija i da se zajedničkim naporima započne rješavanje ovog zaista akutnog problema.

Pored pitanja kadra, veoma je prisutan problem u našoj osmanistici izdavanje odgovarajućih izvora koji pružaju građu za sagledavanje kulturno-istorijskih i drugih kretanja u periodu od 16–19 vijeka u našim zemljama. Na savjetovanju istoričara Bosne i Hercegovine početkom 1982. godine, koje je bilo posvećeno razmatranju razvoja istorijske nauke u BiH poslije rata, značajna pažnja je bila posvećena i objavljivanju arhivske građe. Tom prilikom je konstatovano da bi bila potrebna izvjesna modernizacija arhivske strukture, kako bi naši arhivi bili bolje osposobljeni za pripremanje i objavljivanje istorijske građe. Na taj način oni bi u velikoj mjeri doprino-

sili daljem razvoju istorijske nauke u cjelini. Međutim, već tada je naveden i podatak da je u Orijentalnom institutu u Sarajevu pripremljen za objavljivanje čitav niz tekstova – pretežno izabrane građe – ali zbog nedostatka sredstava Institut nije u mogućnosti da te tekstove i publikuje. Tom prilikom je ukazano i na izvredan značaj serije »Monumenta turcica«, pa je apelovano na Akademiju nauka i umjetnosti, odgovarajuće institute i Društvo istoričara da se zajednički angažuju kod odgovarajućih faktora kako bi se iznašla sredstva za štampanje tog dragocjenog materijala. Uvjeran sam da će današnji naučni skup raspravljati i o ovom aspektu osmanističkih studija i da će to biti novi pokretičaj za unapređenje arhivske službe i za iznalaženje mogućnosti za redovnije publikovanje arhivske građe, članaka i studija iz okvira kompleksno shvaćenih osmanističkih studija.

U tom smislu, a ohrabren prisustvom i većeg broja mladih kolega, još jednom vas srdačno pozdravljam i želim mnogo pozitivnih rezultata u radu samog skupa.

Prof. dr *Rade Petrović*, dekan Filozofskog fakulteta i predstavnik Univerziteta u Sarajevu:

Može se samo pozdraviti inicijativa Orijentalnog instituta u Sarajevu da se povede razgovor, kako o koncipiranju modernijeg i našim savremenim potrebama adekvatnijeg studija orijentalistike tako i poduzimanju mjera za što sistematičnije i uz to redovno objavljivanje izvora na orijentalnim jezicima.

O prvom pitanju razgovarano je nekoliko puta ali nikad do kraja i sa nekim rezultatima koji bi bili opipljivi. Zato se prijatno doima kritika samih orijentalista da je sadašnji studij orijentalistike neprimjeren našim brojnim potrebama, u mnogome prevaziđen pa kao takav dosta konzervativan. Jer danas je teško tražiti od kandidata, da u zakonom predviđenom roku, završi studij iz tri predmeta: arapski, turski i perzijski. Na to je ukazivano godinama ali to je uvijek postojano branjeno. Isto tako i pokušaji da dođe do tješnje programske saradnje između Orijentalnog instituta i Odsjeka za orijentalistiku na našem Fakultetu. Pred 15-ak godina bilo je riječi i o potrebi formiranja Orijentalne akademije kao jedinstvene institucije u Jugoslaviji a i jedne od onih, ako bi bila dobro postavljena, na koju bi i Evropa računala. Pitanju školovanja kadrova za potrebe izučavanja naše istorije, jezika i književnosti, posebno starijih perioda, prilaziti treba kao nečemu što ima posebno značenje. U taj okvir obavezno uključujemo i orijentalne studije u mjeri u kojoj se one bave izučavanjem naše ukupne prošlosti. I po tome je orijentalistika nacionalna disciplina. U svemu tome je razgovarano i na poznatom savjetovanju istoričara Bosne i Hercegovine održanom u februaru 1982. g. u organizaciji Društva istoričara Bosne i Hercegovine, Instituta za istoriju i Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Tada se raspravljalo o razvitku historiografije u Bosni i Hercegovini poslije 1945. g. ali sa akcentom na pitanju historiografije o Bosni i Hercegovini. Uspješno savjetovanje završeno je kraćim ali zato veoma konkretnim zaključcima koji su trebali da posluže kao osnova za dalju akciju i mijenjanje nekih stvari o kojima dugo govorimo na raznim skupovima i u raznim prilikama. U izdanju Akademije izašao je i lijep zbornik Trebalo je, takav je bio dogovor, upoznati najodgovornije ljude u Republici sa nekim pitanjima koja ne mogu da rješe ili rješavaju postojeće institucije u okviru sredstava za redovnu djelatnost (npr. objavljivanje izvora, modernizacija arhivske službe, školovanje deficitarnih kadrova, itd.). Ali ništa se do danas od toga nije napravilo, iako je inicijativa trebala da pođe iz Akademije. O tome sam više puta razgovarao i sa akademikom Bencem, inače aktivnim učesnikom pomenutog savjetovanja. I dalje ostaje da se zaključci sa tog savjetovanja počnu provoditi. Zato i ovaj razgovor treba shvatiti kao još jedan podsticaj da se tom važnom poslu pride.

Izučavanje onog turskog jezika na kojem su pisani dokumenti koji nas zanimaju i danas se pokazuje kao nasušna potreba. Kombinaciju izučavanja arapskog jezika sa nekim od savremenih zapadno-evropskih jezika ili ruskim sigurno je dobro. Čini mi se da na tome treba insistirati uz svu modernizaciju o kojoj je ovdje bilo riječi posebno i u izlaganju prof. Sućeske. Mislim da je u tom smislu i referat Mr. Aličića morao biti kritičniji. To znači da tradicionalno ne upućuje kritiku Odsjeku za istoriju nego da je usmjeri i prema Odsjeku za orijentalistiku ali ujedno postavi i pitanje što je učinio, kroz dugi niz godina, Orijentalni institut u Sarajevu da se stvari bolje razvijaju. Očigledno je da onaj koji se bavi proučavanjem istorije osmanskog perioda da treba, pored poznavanja onovremenog jezika, da poznaje i istoriju. A mi iako imamo kombinaciju studija: istorija – turski jezik, moramo konstatirati da takvih studenata kroz niz godina nema. Čast zaista izuzecima. Ovdje je lijepo iznijela sve poteškoće studiranja orijentalistike mlada kolegica iz Beograda. Naš Fakultet uskoro priprema jedan razgovor, u okviru niza razgovora »okruglih stolova«, koje smo do sada imali. Tu će biti riječi o izučavanju nacionalnih disciplina, deficitarnosti mladih kadrova i posebno onih za starija razdoblja naše prošlosti. Uvodno izlaganje podnijeeće prof. Kuna Herta. Ali treba spomenuti da i već obavljeni razgovor o doktorskim disertacijama (u dva produžetka) dosta se bavio i ovom problematikom. Mišljenja sam da u okviru postojećih organizacionih formi – iako dijelim pesimističko raspoloženje sa prof. Šunjićem, šefom Odsjeka za istoriju – imamo mogućnost za moderniziranje studija orijentalistike pa i istorije (redovan studij, specijalizacija, postdiplomske studije, usavršavanja u zemlji i inostranstvu, itd.). Potrebnost je da razbijemo inerciju i učmalost, gdje se sa malo znanja pravi neadekvatan promet. Sigurno je da na toj liniji mora šira naučna javnost da postavlja i pitanja opravdanosti postojećeg samoupravnog ustrojstva našeg Fakulteta i to prije svega sa stanovišta zadovoljavanja širih društvenih potreba i naučnog nivoa kadrova koje školuje. Sasvim je jasno da je to ona odrednica koja ga definira kao organizaciju od posebnog društvenog interesa. Vjerujem da će i kod nas »u kući« prevladati to stanovište, iako je kašnjenje očito. Ali mora se ukazati i na potrebu da šira društvena zajednica treba da snađe snage da dodatnim materijalnim sredstvima (plate, studentski boravci, specijalizacije, stanovi, itd.) pomogne sve ove planove. A da redovno i posebno izdvaja sredstva za objavljivanje, za nas toliko deficitarnih istorijskih izvora, kao bitne pretpostavke za kvalitetniji naučni rad, savremene interpretacije i oslobađanje od aveti prošlosti i posebno nacionalne mitomanije. Bez toga nema ni modernizacije arhivske službe, pa u tom sklopu ni objavljivanja izvora na orijentalnim jezicima. Izrada jedinstvene jugoslavenske metodologije – o kojoj je ovdje bilo riječi – kao osnova za dobar i racionalan rad može se ne samo pozdraviti nego i poželjeti.

I na kraju upozorenje akademika R. Samardžića o potrebi uzimanja u obzir svih izvora koji govore o razdoblju od 16–18. st., a ne samo onih na orijentalnim jezicima bez obzira na njihov izuzetan značaj, vjerujem da može doprinijeti raščišćavanju prisutnih predrasuda i otvaranju prostora za veći angažman novih mladih kadrova toliko potrebnih za izučavanje ovog tako značajnog ali još uvijek nedovoljno ispitanog perioda naše prošlosti (u okviru Turske, Austrije i Venecije).

Branislav Đurđev:
(Novi Sad)

Kad je osnovan Orijentalni institut, bilo je zamišljeno da izraste u saveznu instituciju kakvih je tada u nas bilo. Tako su zamišljena i njegova izdanja, a naročito *Monumenta Turcica historiam Slavoum Meridionalium illustrantia*. I sada u drukčijim prilikama se taj problem postavlja, iako u drukčijem obliku. Jer publikacija turske

građe za istoriju naših naroda pod turskom vladavinom po prirodi posla, zahtijeva organizaciju koja ne može biti rasparčana jednostavno po republičkim i pokrajinskim granicama i potreba izvjesnog objedinjenja toga posla po prirodi stvari se samo od sebe nameće. Mora se uvažiti da se u tom pogledu Makedonija u izvjesnom smislu mora drukčije tretirati, da ona u pogledu rada i finansiranja posla može imati nešto drukčiji položaj nego naše zemlje u srpskohrvatskom jezičkom području (i albanskom ukoliko to dolazi u obzir). Po mome mišljenju, mi u ovom drugom slučaju nećemo izaći na kraj čestito s poslom ako se nekako ne organizujemo oko Orijentalnog instituta. Šta više, na tom području ima ima republika i pokrajina koje nemaju ni kadra koji je u stanju da radi na tom poslu (Vojvodina, Crna Gora, pa je donekle problem i u Hrvatskoj).

Ali bez obzira koliko će samostalnosti u izdavačkoj djelatnosti imati Makedonija i Srbija, ipak je potrebno, i radi samog posla i radi pametnog trošenja sredstava, da postoje neka osnovna mjerila, i metodološka u pogledu izdavanja i organizaciona. Nije bitno da li će se izdavati u Skoplju, Beogradu, Sarajevu ili gdje drugdje (pa čak i u Kruševcu ili Nišu), nego se postavlja pitanje da mi unesemo red, koliko je moguće, i u pogledu metodologije izdavanja turskih izvora i da se spriječi, takođe koliko je moguće, neracionalni paralelizam i trošenje sredstava.

Što se tiče onih poslova koji se moraju obavljati zajednički, u njihovu finansiranju treba da učestvuju republike i pokrajine toliko koliko prema planu kojoj pripada. Jasno je da to ne bi bilo jednako. Ali bi se to nekako moralo urediti.

Što se tiče metodologije izdavanja, mislim da tome treba prići diferencirano. Ne možemo mi zapeti pa izdavati sve šta ima i što smo prikupili bez ikakvog plana, šta kome padne na pamet. Tako mi nećemo dobiti ono što je ključno niti se može vrlo obimna turska građa sva pretočiti u knjige koje nju daju kao građu. Na što bi to ličilo i ko bi to finansijski podnio! Nisu to srpske ili bosanske srednjovjekovne povelje i pisma, već je to ogromna masa materijala.

Trebalo bi da ocenimo šta treba izdati *in extenso*, po svim pravilima kritičkog izdavanja, a što treba u registima i izvodima ili, recimo u statističkim tablicama, kao što se mogu izdati neki defteri. A treba da znamo šta treba ostaviti od onoga što smo prikupili istraživaču istoričaru, šta treba registrovati samo kao fond koji smo prikupili.

Moram ovdje da naglasim da se ono što smo prikupili ne čuva baš svagdje dobro, a ponešto i nije tamo gdje treba (D. Bojanić: gde je Nedimova građa?).

Za to je potrebno da se nekako organizujemo (Bojanić: Jedno telo bude). Da, za to je potrebno jedno tijelo (Bojanić: Telo koje će davati nacrt, da kaže to je tako). Mislim da treba održati još jedan sastanak na kojem ćemo raspraviti o tom tijelu i o tome da li hoćemo da izdajemo *Monumenta Turcica* za čitavu Jugoslaviju.

Ekrem Čaušević:
(Sarajevo)

Ne znam da li mogu meritorno govoriti o trenutnoj kadrovskoj situaciji u našoj osmanistici, ali bih, čini mi se, mogao reći nekoliko riječi iz aspekta čovjeka koji radi na odsjeku za orijentalistiku i koji se bavi upravo turskim jezikom.

Na našem se odsjeku izučava osmanski jezik, nije tačna informacija da nemamo taj predmet. Druga je stvar što se on predaje na četvrtoj godini, samo studentima koji su se opredijelili za turski kao »A« predmet. Za sada se može konstatirati da takvih studenata, na žalost, gotovo i nema.

To je, dakako, problem na koji su već skrenuli pažnju svi učesnici ovog razgovora. Nedovoljan broj studenata na turskom jeziku posljedica je činjenice da se ovaj

jezik najčešće kombinira sa arapskim kao »A« predmetom. Osim toga, očividno je da se najbolji srednjoškolfci opredjeluju za kombinaciju arapski jezik i neki evropski jezik, naravno, iz sasvim pragmatičnih razloga. Na turski jezik dolaze učenici koji su srednju školu završili dobrim, u najboljem slučaju vrlo dobrim uspjehom. Takvi studenti najčešće čekaju da se riješe turskog jezika, kako bi na četvrtoj godini nastavili sa studijem bez obaveznog »B« predmeta. Stoga je i njihov uspjeh manje-više slab. Dakle, razlozi zbog kojih se ne dolazi do dobrog turkologa su, dozvolite da ponovim, sljedeći: slab lični uspjeh i općenito slabo srednjoškolsko znanje onih koji se opredjeluju za tzv. »čistu« orijentalistiku i, drugo, činjenica da je motiviranost za studij turskog jezika u ovome trenutku jednaka nuli. Neophodno je, po mome viđenju stvari, razgovarati o tome na koji način motivirati dobre i ambiciozne studente za studij turskog jezika, istorije i turskog jezika i sl. U protivnom će studenti birati smjer koji koliko-toliko rješava egzistencijalne probleme, što nikako nije slučaj sa osmanistikom. U pitanju je, reklo bi se, društveni odnos prema humanističkim naukama općenito, što, nažalost, ne spada u domen djelotvorne akcije, ili barem kontrole, katedri za orijentalistiku i istoriju, fakulteta, instituta i sl.

Reći ću nekoliko riječi i o kombinaciji istorija i turski (osmanski) jezik. Prof. M. Vasić je govorio o dilemi ko je potreban našoj osmanistici: orijentalista-istoričar ili istoričar-orijentalista. Po mome mišljenju, i jedan i drugi. Meni se čini da bi taj studij trebalo organizirati tako da se *simultano* izučavaju istorija i osmanski jezik, ali i savremeni književni jezik. Jer, s obzirom na dinamiku i način izdavanja istorijskih izvora u Republici Turskoj, nužne kontakte naših i turskih istoričara, rad u turskim arhivima i bibliotekama i dr., poznavanje savremenog turskog jezika je od velikog značaja. Naravno, za ovu kombinaciju je preduslov i dobro poznavanje turske diplomatike, zatim političkih, društvenih, vjerskih institucija Osmanskog Carstva i dr., o čemu svakako treba voditi računa više nego do sada.

Moguće je da na Filozofskom fakultetu u Sarajevu postoje formalne prepreke oko upisa studija istorije i turskog jezika, stvorene diobom na dva OOUR-a, ali tvrdim da one nisu od presudnog značaja u tom smislu da bi se postavile kao nepremostiva prepreka za studente. Apsolutno uvažavajući sve ono što su do sada govorili profesori R. Petrović i M. Šunjić o tom problemu, činjenica je da i u ranijem periodu, kad integracije nije bilo, nismo imali studenata zainteresiranih za spomenutu kombinaciju. Rijetki studenti su, zbog kolizije i odsustva podrške na matičnom odsjeku, odustajali već u prvom semestru. Nisam siguran da i sada profesori Odsjeka za istoriju usmjeravaju talentirane i ambiciozne studente i ka toj, orijentalističkoj, komponenti, uprkos činjenici da su nam osmanisti i te kako potrebni.

Na kraju bih želio izraziti svoje neslaganje sa mišljenjem prof. dr. A. Sućeske »da je naša orijentalistika tradicionalna i stara dvjesto godina«. Svaki predmet na našem odsjeku, a rekao bih da je tako i sa drugim centrima, koncipiran je kao filološka i lingvistička disciplina koja se predaje na suvremen način. Netom spomenuto zapažanje prof. Sućeske rezultat je neprihvatanja činjenice da se jugoslovenska turkologija apsolutno mora razvijati kao primarna, autohtona disciplina koja ima sasvim specifične naučne i metodološke zahtjeve i razvojne planove, a nikako isključivo kao »defterologija« u službi historiografije, odnosno osmanistike. Doista mislim da ne bi bilo na odmet da su naši osmanisti u većoj mjeri i filolozi, jer bi time i njihov rad na pripremanju i publikovanju izvora bio kvalitativno drugačiji.

Branislav Đurđev
(Novi Sad)

Monumenta Turcica imaju serije, napravljene prema našim potrebama. Nije predviđena serija *Scriptores*. Nije zato što mi ne treba da objavljujemo tu građu,

nego je to drugi posao kad je riječ o onoj građi koju su pisali turski hroničari i drugi koji su pisali narativne izvore. To mi ne možemo izdavati, to je veliki zalogaj za nas. To mi možemo prevoditi ono što je izdano. Razumije se da neki naš osmanist može uzeti da kritički izda jednog turskog hroničara ili drugi sličan izvor koji spada u *Scriptores*. Ali ne možemo preuzeti da sistematski naučno kritički izdajemo tu građu. Stoga je izvor *Monumenta* u ovoj publikaciji uzet u užem smislu, u onom što se danas podrazumjeva pod izrazom *spomenici*, a ne što se podrazumjevalo u vrijeme pokretanja *Monumenta Germaniae Historica* i drugih zbirki pokrenutih po ugledu na to izdanje.

Rekao bih da mi moramo razlikovati ono što možemo izdati samo za naše potrebe i što izdajemo da bude pristupačno i naučnicima van naše zemlje, što izdajemo i za ostali svijet, za upotrebu osmanista uopće. Ima, recimo, deftera koje možemo dati samo u prevodu, pa čak i u fragmentima ili izvodima i u statističkim tablicama.

Ali ima deftera koji i za naše potrebe i za potrebe osmanista u svijetu moraju biti publikovani u originalu. Kritičko izdanje izvora mora izvršiti recenziju teksta. Recenzija se mora odraziti u publikaciji teksta koja će prezentacijom teksta i potrebnim ispravkama i svojom interpunkcijom biti pristupačna istoričaru ili drugom naučniku. Faksimil nije kritičko izdanje. Sasvim je rijetko da rukopis faksimil može služiti i bez recenzije teksta. Ja lično nisam radio na takvom rukopisu, iako dopuštam takvu mogućnost. Faksimil rukopisa i prevod na našem jeziku ne predstavljaju kritičko izdanje istorijskog izvora, pisanog turskim jezikom.

Za kritičko izdanje turskog dokumenta pisanog arapskim pismom ili se može primjeniti pravopis turskog jezika koji je bio pred uvođenje latinice ili latinica.

Ja sam za ovo drugo. Danas se ne može izdavati kako su izdavali Krälitz ili Arif-beg. Ali je Krälitz za svoje vrijeme izvršio uzornu recenziju teksta, a ni Arif-beg nije objavljivao bez recenzije teksta, iako nije bila tako uzorna.

Velika opasnost postoji od postupka kad se daje prevod bez recenzije teksta. Ne govorim to napamet. Mogu navesti primjere gdje su takvim prevodom bez jezičke i istorijske recenzije originalnog teksta objavljeni i besmislene rečenice i dijelovi teksta koji krivo obavještavaju.

Rekao sam da nisam protiv toga da se neki turski izvori za našu istoriju objavljuju u prevodu, pa čak samo u izvodima. Bio bih, međutim, protiv toga da se u publikaciji *Monumenta Turcica* tako publikuje turska istorijska građa. Treba da odaberemo šta ćemo publikovati u zbirci *Monumenta Turcica*, jer ta nas zbirka predstavlja i pred svijetom.

Marko Šunjic:
(Sarajevo)

Ja, nažalost, ne mogu puno pomoći u orijentalističkim i osmanističkim diskusijama, ali smo se spotakli već na pitanju kadra koji obrazuje i odsjek za istoriju i odsjek za orijentalistiku na Filozofskom fakultetu pa moram reći da su ta dva odsjeka sada u dva OUR-a udaljeni kao dvije planete i nikakvih susreta među njima ne može da bude. Vi znate kako je bilo prije. Avdo se prisjeća da je prof. Hadžibegić na odsjeku za istoriju predavao tursku paleografiju a turski jezik Nedim Filipović. Zadnjih godina se sve iskomplikovalo podjelom fakulteta na dva OUR-a pa fakultet više kao da ne postoji. OUR-i imaju svoje dekane, savjete, nesporazume, a zajednička im je jedino zgrada.

Moralo se praviti samoupravni sporazum o farbanju krova zgrade jer se ni to nije moglo kao nekad bez posebnog pravnog akta. Ja sam par puta odlazio s fakulteta po potrebi službe i vraćao se zaista s radošću, jer je to bila sjajna ustanova

čije su nastavne ekipe dobro radile, a poslije se sve pretvorilo u beskrajna raspravljanja o svemu osim nauci i obrazovanju. Svaki značaj su izgubili istaknuti nastavnici koji mogu nešto doprinijeti, stalno se »borimo« protiv »elitizma«. Vodio sam komisiju koja je trebala da komplikovano upravljanje vrati na jednu mjeru i fakultet objedini, ali ni do čega je nisam doveo, jer su kod nas uplivali, ako ne bih smio reći najgori, ipak oni za koje se izvan odsjeka nije znalo i oni su se pretvarali u najveće tumače i čuvare ustavnog poretka, samoupravljanja, prava radnog čovjeka, a ostali su se malo povukli. Bezvrijedni se staraju o samoupravljanju, o propisima, o jednakosti. Danas je više nemoguće progovoriti o nekoj kadrovskej politici, o nekom kadrovskom stanju. Ovdje sjedi čovjek koji predaje turski, i nezamjenjiv je, ali on nema šanse da dobije stan jer je petnaesti na listi, a ispred njega su svi koji fakultetu uopšte nisu potrebni itd.

Išao sam jednom na orijentalistiku da vidimo kako možemo doći do saradnje. Rekli su mi da za to ne treba nikakvo ujedinjavanje fakulteta, ali praktične saradnje ipak nema. Naši filolozi, pa i orijentalisti smatraju da su doživjeli prosperitet odvajanjem u poseban OUR. Poslije sam pokušavao da nađemo neki sporazum bar između našeg jezika, naše književnosti i istorije ali ni u tome nisam uspio. Pokušao sam onda bar da istorija kojoj je prirodno mjesto sa filologijom uđe u taj OUR. Ni to nije prihvaćeno pa smo ostali prilično demoralisani. Išao sam kod istaknutijih političkih ljudi, misleći da će se u to uključiti i pomoći nam. Neki su mi rekli, daj to napiši na par stranica pa da vidimo u čemu je problem. Napisao sam, svi su dobili, ali niko nije ništa odgovorio. Poslije smo objavili jedan Memorandum o položaju nacionalnih disciplina, na to se niko nije osvrnuo. Ne znam kakva je mogućnost da se udovolji ovome za čim vi vapijete, tj. da se na neki moderniji način dolazi do boljeg kadra koji bi se uspješnije bavio teškim poslom kakav je izučavanje osmanistike ovdje u Sarajevu. U Beogradu je možda malo drukčije. Mi smo imali sve uslove da budemo bolji centar. Trebalo bi da negdje, a inicijator može biti fakultet, može i Institut, porazgovaramo kako bi se fakultet mogao opet sjediniti jer ne vidim gdje će nas dovesti ako potraje podjela. Moramo znati ko bi trebalo da grešku koriguje, pa da ono što su prirodne cjeline, tako i djeluje, a da ne pravimo samoupravne sporazume između dvije katedre ili dva odsjeka.

Nažalost sad se kod nas i te kako vodi računa je li student sa jednog odsjeka počeo studirati na drugom odsjeku, da li se to knjiži i naplati. Statut predviđa da se redovan student ako studira na dvije grupe na drugoj tretira kao vanredni student, dakle plaća troškove. Orientalista ako hoće da upiše istoriju, po ovome bi trebao da plati. Ja mislim da je stanje dosta alarmantno i da bi i odavde trebalo apelovati da se na Filozofskom fakultetu koriguje što je moguće, pa da fakultet živi kao jedna naučna zajednica, kao institucija bez komplikovanih podjela, bez suprotnih ourskih politika. Danas svaki naš odsjek vodi samostalnu politiku i nikoga se to ne tiče izvana, što nikad nisam očekivao. Ne bi smjelo ostati tako da sam odsjek određuje kakav treba da bude istoričar ili kakav treba da bude orijentalista ili germanista, nego bi za sve morao biti zainteresiran i Komitet za obrazovanje i kulturu. Sada je to sve ostavljeno nama i planovi i programi i briga oko sredstava, jer Zajednica daje jako malo.

Vi ste spominjali asistente sa 38.000, kod nas ih je bilo do juna i sa 26.000. Isplati li se za takvu platu školovati, nešto raditi? Slažem se da je problem o kome diskutujemo težak i da se mora rješavati na Filozofskom fakultetu. Nije u pitanju slaba volja istoričara. Mi smo jako voljni da se raspravi kako je moguće udovoljiti ovoj potrebi jer joj u stanju kako je sada ne možemo udovoljiti.

Alojz Benac (učesće u diskusiji):
(Sarajevo)

Ja nisam osmanista nego arheolog pa zbog toga i nemam mogućnosti da se na adekvatan način uključim u ovu diskusiju, ali mi dozvolite da iznesem samo nekoliko usputnih napomena.

Prof. dr. Marko Šunjić nam je ovdje iznio prilično onešpokojavajuću sliku o stanju na Filozofskom fakultetu u pogledu koordinacije studija između odgovarajućih katedara. To je za žaljenje. Čini mi se da se radi više o subjektivnim faktorima nego što bi postojale tako velike objektivne poteškoće za razrješavanje ovog problema. Smatram da naše samoupravno društvo nije, ipak, tako gluho za ovakve probleme da ne bi moglo ni htjelo razumjeti glas jednog ovakvog skupa. Treba samo energično i argumentovano postaviti odgovarajuće zahtjeve.

Smatram korisnim da vam napomenem kako je pri Akademiji nauka i umjetnosti BiH formiran poseban Odbor za istorijske nauke (u okviru odjeljenja društvenih nauka), čiji je osnovni zadatak da sagledava stanje u istorijskoj nauci, posebno stanje na izradi istorije Bosne i Hercegovine. Njegov je važan zadatak da iznosi svoja mišljenja o krupnim pitanjima i da utiče na ravnomjerniji, odnosno brži razvoj odgovarajućih studija. Zbog toga bi u dogovorima Filozofskog fakulteta i Orijentalnog instituta trebalo da učestvuje i pomenuti odbor koji bi morao da nastupa u ime Akademije u cjelini.

Ovdje se uglavnom govorilo o historiografiji i lingvistici i zato bih u potpunosti podržao iznesene stavove prof. dr. Grozdanića. U vrijeme osmanske uprave došlo je u nekim našim krajevima do krupnih kulturnih promjena, kako u razvoju gradova, urbanizmu i umjetnosti, tako i u mnogim drugim vidovima svakodnevnog života. Zbog toga je nužno da se prilikom slijedećeg ovakvog savjetovanja uključe u raspravu i etnolozi, arhitekta, urbanisti, filozofi i sl., jer i oni imaju šta da kažu u pogledu cjelovitog sagledavanja osmanističkih studija. Mislim da bi to bio ozbiljan napredak i da bi se tim putem dobili vrlo značajni novi prilozi za sagledavanje života i kulture u turskom periodu.

Sigurno je da bi na ovom današnjem savjetovanju trebao nešto više doći do izražaja i ovaj aspekt osmanističkih studija.

Avdo Sućeska
(Sarajevo)

Prvo nekoliko riječi o kadrovskom pitanju. Rješavanje tog pitanja je više nego urgentno. To je, istina, i ranije uviđano. Kadrovi se sporo izgrađuju, nepotpuno i nedovoljno da bi se uspješno bavili osmanistikom, pred kojom stoje vrlo teški i složeni zadaci. Morala bi se smisliti i iznaći bolja stimulacija da se zainteresuju mlađi, talentovani, studenti kojima bi se u izgled stavilo i određeno mjesto za rad poslije studija. Istina, zasada je još uvijek malo takvih mjesta, a loše je stanje i sa pitanjem nagrađivanja (3,5–3,8 miliona starih dinara plata asistenta jedva zadovoljava egzistenc minimum).

Školovanje kadrova iz osmanistike je takođe jedan složen problem. Zasada se ne može organizovati osmanistički studij kao poseban studij. Ali mogla bi se osmanistika izučavati interdisciplinarno. S tim u vezi trebalo bi reformisati studij orijentalistike, barem u Sarajevu. S pravom se nekada očekivalo da će Sarajevo biti centar, žarište u kome će se obrazovati kadrovi iz osmanistike i orijentalistike uopšte. Nedavno je bio sačinjen i jedan program školovanja kadrova iz orijentalistike, i posebno osmanistike, za potrebe nauke, i to na prvom mjestu istorijske, odnosno kadrova za rad na opštoj istoriji, kao i istoriji kulture. Smatram da bi trebalo oživiti taj program,

koji je sačinjen u Odsjeku za orijentalistiku Filozofskog fakulteta u Sarajevu u saradnji sa Orijentalnim institutom i ugraditi ga u zaključke ovog našeg sastanka.

Kada je riječ o spomenutom programu, čini mi se da je on bio koncipiran u skladu sa modernim pogledom na orijentalistiku uopšte, a posebno kod nas. Stari naziv orijentalistike, naročito kod nas, ne odgovara savremenom dobu, pa se mora nastojati da se izvrši potpuna reforma orijentalističkog studija. A što se tiče osmanistike, mislim da studij orijentalistike uopšte treba da bude, uslovno rečeno, servis za temeljito pripremanje osmanista u nekoliko pravaca: za rad na istoriji, za proučavanje islamske kulture i civilizacije u okviru osmanistike, za izučavanje naše baštine osmanskog perioda i dr. U vezi izgradnje kadrova za izučavanje istorije naših naroda i zemalja u periodu osmanske vlasti potrebno je organizovati studij interdisciplinarno saradnjom Odsjeka za orijentalistiku i Odsjeka za istoriju Filozofskog fakulteta. U Odsjeku za orijentalistiku bi bilo organizovano izučavanje turskog jezika, islamske kulture i civilizacije u obliku njenog postojanja u Osmanskom Carstvu, a u Odsjeku za istoriju bi trebalo organizovati izučavanje istorije Osmanskog Carstva (opšti kurs) i istorije naših naroda i zemalja pod osmanskom vlašću. S tim u vezi predlažem da se u najskorije vrijeme organizuje stručni sastanak predstavnika jednog i drugog odsjeka da bi se zajednički sastavio jedan kvalitetan program obrazovanja kadrova za osmanistiku. Klima je i u društvu takva da stavlja u izgled mogućnost pune podrške društva u savladavanju teškoća i problema, u prevazilaženju sadašnjeg nezadovoljavajućeg stanja. U tom pogledu treba shvatiti i predstavnika vlasti koji nam je svojom izjavom obećao podršku da će nauka kod nas, pa i osmanistika, ubuduće biti bolje i pravednije vrednovana i priznata u društvu.

Što se tiče pitanja permanentnog obrazovanja kadra za osmanistiku, to jest poslije završetka studija na prvom i drugom stepenu, mislim da je na sličan način, saradnjom spomenutih odsjeka, potrebno organizovati stalan postdiplomski studij za produblavanje u ranijem toku studija stečenih znanja. I u okviru toga studija potrebno je usmjeravati postdiplomce na cjelovito ovladavanje strukom, a ne već na početku ih ograničavati uskim temama i parcijalnim vidovima istraživanja. Treba, konkretno, prevazići dosadašnju praksu da se pretežno izučava istorija Osmanskog Carstva i naših zemalja pod Turcima do kraja XVI stoljeća, već da se sve to izučava u okviru sistema od njegove uspostave pa do njegovog kraja. Time će se izbjeći mnogobrojne zablude i nesnalaženja u izučavanju pojedinih tema i problema iz naše istorije turskog perioda. Time bi se otklonili mnogi nesporazumi u nauci, koji su najčešće nastajali iz zablude vlastite ograničenosti. Tako se ne bi dešavalo da, kada se neko pojavi sa novim, na naučno utvrđenim činjenicama, pogledima na pojedine probleme istorije naših naroda pod Turcima u XVIII i XIX stoljeću, onima koji su samo stručnjaci do kraja XVI stoljeća izgleda da se otkriva Amerika, ili još gore, da neko izmišlja stvari.

Rekao bih nešto i o izdavanju osmansko-turskih izvora. Treba na prvom mjestu istaći činjenicu da se u posljednje vrijeme ti izvori kod nas izdaju nejednoobrazno, a katkada i nenaučno. Stoga je krajnje vrijeme da se organizuje jedan skup stručnjaka na nivou Jugoslavije, da se ovo pitanje raspravi i da se utvrdi, kolikogod je moguće više, jednoobrazan način izdavanja izvora. Čula su se mišljenja kako je moguće pripremati naučna izdanja, popularna (valjda ona koja nisu naučna!), luksuzna izdanja itd. Mislim da ne bi trebalo nastaviti sa takvom praksom. Po mome mišljenju, svako izdanje izvora mora biti naučno, čak i kada se objavljuje samo kao prevod na naš jezik. I ta izdanja moraju biti upotrebljiva za nauku. Ako nisu takva, onda se ne može na njih pozivati. Bilo bi idealno kada bi uz prevod bio dat i turski tekst (u transkripciji, odnosno faksimilu). Ali ako je to zbog nedostatka sredstava otežano, onda prevod mora biti besprijekoran i snabdjeven potrebnom naučnom aparaturom.

U tom slučaju, radi potreba svjetske naučne javnosti, potrebno je takvo izdanje snabdjeti solidnim i što je moguće sadržajnijim rezimeom na jednom od svjetskih jezika, možda najbolje na engleskom. Da završim sa prijedlogom da se formira jedno stručno tijelo za izdavanje turskih izvora, koje bi imalo opštejugoslovenski karakter, čiji bi stožer bio *Orientalni institut u Sarajevu* i da se u najskorije vrijeme održi sastanak tog tijela (odбора), te da se prihvati prijedlog prof. Samardžića da se prvi sastanak stručnjaka održi u Beogradu.

Najzad, što se tiče izdavanja izvora, slažem se sa mišljenjem da bi trebalo proširiti listu tih izvora, tj. da se za objavljivanje spremaju sve vrste izvora, uključujući i hronike.

Nenad Moačunin
(Zagreb)

Meni su se cijelo vrijeme, još tokom prvog dijela našeg razgovora nametale neke teme u vezi s pristupom izdavanju izvora, naročito kada je prof. Sućeska rekao da bi izvore trebalo izdavati na jednoj naučnoj bazi, a ne na onoj tzv. popularnoj, i da je to jedini pristup. Ja se s tim potpuno slažem, samo bih tu imao još nekih ideja.

Bilo je dosta loših iskustava s faks milima kojih kao da i nema kad je otisak slab i mutan i slično. Kako će izgledati faksimil, to je tehničko pitanje i zavisi od finansijskih mogućnosti – ako možemo naručiti kvalitetniju izvedbu, riješili smo problem. Drugo je pitanje dileme prijevod – transkripcija (transliteracija). Smatram da je u našem slučaju transkripcija ili neki sličan postupak jedan od bitnih kriterija znanstvenosti izdanja. Ja ovdje govorim u prvom redu o *tahrir defterima*, a ne o putopisima, kronikama ili popisima koji sadrže dulje narativne pasuse. Često se može čuti prigovor transkripciji da se na taj način može potkrasti niz grešaka koje nije moguće kontrolirati, pa se tako dozvoljava da se objavi »koješta«. Ali tko još nije i u prijevodima pronašao »koješta«? Ako imamo faksimile, a njih moramo u prilogu (kvalitetno) objaviti, onda za osmanistu nema opasnosti da ga zavede ono što ne valja u transkribiranom tekstu.

Uostalom, ne valja precjenjivati faksimile, pa čak ni sam original. Greške priređivača se u velikoj većini slučajeva svode na *odluku za jedno od mogućih čitanja* nekog toponima ili vlastitog imena, jer to grafija originala dopušta. Tako se pitanje može riješiti samo komparacijom nekoliko izvora koji spominju isto ime – ukoliko postoje i ukoliko su nam dostupni. Naveo bih samo jedan primjer iz vlastite prakse:

Ime nahije *Jugovac* u Virovitičkom kadiluku (ranije je bila u Orahovičkom) pročitao je Hazim Šabanović kao *Bukovica*, a da se nije ogriješio o original (odnosno fotokopiju koju je koristio). Ni po čemu izvorni zapis nije sprečavao takvo čitanje, koje je izgledalo i »najprirodnije«, jer, pretpostavljam, u našim krajevima ima mnogo više Bukovica negoli Jugovaca. Konačno, na tom području stvarno postoji jedna Bukovica, pa ništa lakše od toga da se toponim tako identifikira. Međutim, ispostavilo se da imena okolnih mezri i drugi, neosmanski izvori upućuju nedvosmisleno na Jugovac. U stvari, istraživač bi možda i sam izbegao grešku da nije ulazio u filološki eksperiment: u izvoru jasno stoji slovo »gain«, pa da je preneeno kao »Bugofče«, eventualno sa znakom pitanja, bilo bi lakše domisliti se. Takvih slučajeva ima veoma mnogo. Eto kamo dovodi, po mom mišljenju, apsurdan princip »prevođenja« toponima. Isto vrijedi i za vlastita imena.

Najvažniji je, dakle, razlog zbog kojeg smatram prijevod jednog *tahrir deftera* (bez latiničke verzije teksta) suvišnim, ili barem sporednim, načelne prirode. Opet se moramo vratiti tezi »prevodilaca« da je transkripcija, odnosno neki sličan postu-

pak, nešto strašno varljivo i »klizavo«. Citirao bih kao kontraargument tezu pristalica jednog pristupa koji danas u svijetu preovlađuje, a tu se radi o načelu *transpozicije* u današnji turski (nešto kao »osmalićadan türkçeye«). prema »Imla Kılavuzu«. Inače svojim prijevodom osmanist samo otežava posao onima kojima misli da pomaže. filolozima na primjer. Kada osmanist »prevodi« toponim, uzmimo, »Gorna Glogofçe« – a tako i nikako drugačije stoji u originalu (pa i na faksimilu!) – on totalno *proizvoljno*, »impresionistički«, prevodi to kao »Gornji Glogovac«, »Gornja Glogovica«, »Gornji Glogovci« itd. te tako zavodi filologa koji dalje gradi teze na neprovjerenim temeljima a da zato nije kriv (da ne zaboravim: »gornji« se rijetko izričito bilježi slovom »yā« na svršetku, mnogo češće pomoću »he« koje samo »donosi nevolju«). Prema tome, zašto turski (osmansko-turski) jezik treba da dobije drugačiji tretman od ostalih jezika na kojima je zapisana građa za našu povijest? Svaki demograf, etnolog, lingvist itd. koji koristi objavljene izvore na latinskom, njemačkom, talijanskom, mađarskom itd. koristi ih takve kakvi su, objavljeni *bez prevodenja*. On barem vlada standardnim terminima koji se uvijek ponavljaju, a uglavnom, normalno, vlada jezikom izvora. A mi ovdje kao da se bojimo da kolege koji nisu osmanisti, a ne mogu bez naših tahrira, ne mogu i neće da nauče šta je to »karye-i« ili »birader-i mezbur«, pa im to prevodimo. Znam za više kolega iz srodnih struka kojima nije bilo teško da za svoje potrebe savladaju čak i arapsko pismo i prepoznaju one stereotipne izraze u defterima. I oni se bez po muke snalaze u listama ličnih imena i sigurnije rade kad sami vide kako je u originalu. Ne smijemo postati servis za druge discipline. Da i ne govorim kako izdanje koje se sastoji samo of faksimila i prijevoda otežava upotrebu i smanjuje vrijednost tog izdanja stranim osmanistima. Ne izgleda mi valjan argument da »to rade i drugi«. Ako mi je do toga da usporedim, na primjer, neke srodne fenomene na širem području Osmanskog Carstva pa mi ureba uvid u građu izvan naših zemalja, treba li da prvo učim novogrčki, gruzinski itd. pa da potom koristim prijevod lokalnog tahrira? Vidim da se stvar nekako sve više kreće u pravcu »prevodilačke« teze. To je, nažalost, put u provincijalizaciju. Osim ako se i mi i drugi ne počnemo služiti s barem dvostruko više jezika nego sa sadašnjih pet ili sedam.

Ja bih se založio za izdanje koje bi uz neizostavne faksimile sadržavalo, ako je moguće, prijepis teksta arapskim pismom i latinicom, a ovo u jednoj od varijanti (stvar dalje diskutije): transpozicija, transkripcija, transliteracija. Uz to može doći i prijevod, ako financijska sredstva dopuštaju. Druga je situacija kod duljih i jezično složenijih tekstova, od naredaba u muhimme defterima ili protokola u sidžilima, preko kanun-nama (lokalnih i općevažećih) do nasihat-nama, kronika itd. Građa se sličnog tipa na latinskom, njemačkom itd. *prevodi*, barem češće, jer je tu bitno pitanje *interpretacije*, dok mi nemamo što interpretirati u npr. jednom popisu obveznika džizije. Ako ipak takvo pitanje iskrсне, neka se rješava u »fusnoti«, koja treba da ukaže na različite mogućnosti tumačenja.

Konačno, izdanje bi trebalo osloboditi onih glosara. »tumača pojmova« i sl. koje je do sada svatko dodavao kao aneks. Bilo bi mnogo bolje da pristupimo izradi jednog opširnog leksikona koji bi imao veću i trajniju vrijednost od ranije *ad hoc* sastavljenih lista termina. Ovdje konkretno kao poticaj osjećam djelo koje je svojedobno nastalo u ustanovi gdje i sam radim – **LEXICON LATINITATIS MEDIAEVI IUGOSLAVIAE**. To je jedan neobično koristan priručnik, vrlo tražen i u zemlji i u svijetu i u njemu se može naći obilje termina koji se javljaju na našem području. Da li je baš potrebno da se po ne znam koji put u izdanju tahrir deftera iznova objašnjava što je to knez, što je baduhava, a što čift – ne vjerujem.

Sada imamo priliku da unesemo više reda u dosadašnje stihijske prilike u izdavanju osmanskih izvora. Ne bi valjalo da ostanemo na pola puta.

Ljiljana Čolić
(Beograd)

Želela bih da istaknem potrebu za selektivnim pristupom turskoj građi. Ova potreba proističe iz srazmerno visokog stepena neobrađenosti turskog arhivskog materijala, usled hronološkog kašnjenja naučnog interesovanja za njega u odnosu na izvore pisane našim ili pak drugim evropskim jezicima. Naime: u vreme kada je izvestan deo istorijskih izvora na ovim jezicima već bio poznat i korišćen u nauci preduzimani su tek početni koraci na objavljivanju turskih izvora. Tako se danas nalazimo pred obiljem dokumenata na turskom jeziku, pohranjenim u našim ili turskim arhivima, i to obilje jednostavno nismo u stanju izdavački i prevodilački da savladamo. No, nema srećom, ni preke potrebe za integralnim zahvatanjem celokupne te građe jer, kako nam iskustvo govori, njen veliki deo sadrži podatke koji su već poznati naučnoj javnosti. Ovo ću da ilustrujem samo jednim primerom: Hazim Šabanović priredio je i objavio zbirku dokumenata o srpskoj revoluciji, kojom je obuhvatio šezdeset dokumenata, a Vladimir Stojanović je izjavio da samo dva ili tri dokumenta iz cele te zbirke zaslužuju pažnju jer pružaju nove podatke.

Dakle, ako bilo šta nepotrebno finansijski opterećuje izdavanje izvora onda je to štampanje onih istorijskih izvora koji ne raspolažu novim pojedinostima. Upravo zbog toga turske izvore treba objavljivati tek nakon dobro izvršenog odbira prema kriterijumu njihove saznanje vrednosti u sadašnjem trenutku.

Milorad Ekmečić
(Sarajevo)

Jutros sam slušao referat, ali nisam prisustvovao onom dijelu ovog skupa kada se počelo diskutovati o izdavanju izvora iz naših i turskih arhiva. Ipak mi se čini da me ne vara utisak da idemo pogrešnim putem i sada raspravljamo o načinu kako treba objavljivati turske izvore, a ne o objedinjavanju različitih programa za izdavanje turske građe. Svaka naučna institucija kod nas danas ima svoju politiku izdavanja arhivske građe. Morali bismo poći od premise da je osnovna slabost u izučavanju jugoslovenske istorije pod osmanskom vlašću, rad na parče i izolovano. Ne postoje objedinjujuće cjeline u kojima bi se izvršio bolji raspored zadataka i obaveza. Svaki institut kod nas ima neki svoj uži program. Nedavno je beogradska »Politika« objavila vijest da su u Užicu izdali turske izvore za to područje. Finansijske mogućnosti su im dozvolile da u tome angažuju bosanske i beogradske istoričare. Nijedna republika kod nas nema dovoljno snage da uradi sama ono što je potrebno za izučavanje istorije toga područja pod turskom vlašću, a razbijanje istraživanja na ograničene oblasti je onemogućilo da se izučava stanje koje je postojalo na cijelom jugoslovenskom i balkanskom prostoru.

Uzimajući sve ovo u obzir, predložio bih da našu pažnju usredsredimo na ove tri tačke:

- 1) Prijeko je potrebno da se pristupi zajedničkom, jugoslovenskom programu izdavanja građe za turski period naše istorije. Nedostaje mi vještina da razmrsm klupko i ponudim izlaz iz stanja u kome se sada nalazimo. Postoji, naime, više pravaca koji bi mogli slijediti: da se vratimo nekim zamislima koje su ranije bile na snazi, da iskoristimo usluge jednog broja naših akademija nauka da se angažuju oko ovoga posla, ili da se usaglase postojeći projekti raznih naučnih instituta u našoj zemlji. Praktično, mi sada raspravljamo o ovom zadnjem pravcu, i kao da smo se nesvjesno već u tome opredijelili. Ne smatram da bismo ispunili ovaj zadatak ako bi mehanički objedinili izdavanje onih zbirki izvora koje su već pripremljene i koje svaki institut ima u svojoj torbi.

2) U svim diskusijama ove vrste uzimani su u obzir historičari samo iz jednog naučnog centra, ili čak iz samo jedne naučne ustanove. U svoje vrijeme sam najprije ovdje u Sarajevu, a zatim i na jednom savjetovanju u Beogradu – gdje ljudi pokazuju nešto više spremnosti da slušaju – govorio, da treba razmisliti o angažovanju i stručnjaka za tursku istoriju i arhivistiku iz same Turske. Mi imamo vrlo malo veze sa turskim historičarima i turskim naučnim ustanovama. Za naše naučnike je uvijek bio problem kako će dobiti dopuštenje da istražuju u turskim arhivima. To je uvijek ostajala privilegija uskog broja pojedinaca i malobrojne elite orijentalista i turkologa.

Ova se saradnja ne smije svesti na sporazumjevanje u četiri oka, nego treba nastojati da se preko ministarstva spoljnih poslova u Jugoslaviji i Turskoj stvori jedna konvencija o saradnji. Na ovaj način bi bilo moguće da se određeni broj turskih specijalista angažuje u realizovanju jugoslovenskih projekata izdavanja turske arhivske građe. Na taj način bismo bili u stanju da postignemo više prednosti – da dobijemo dobre stručnjake, da njihove usluge plaćamo u dinarskim sredstvima i da, konačno, objedinimo snage iz dvije zemlje.

3) U svoje vrijeme sam pokušavao da učim turski jezik, ali sam napredovao samo do tačke na kojoj se gasi samouvjerenja odvažnost da sjedim za istim stolom sa onima koji su užili stručnjaci za jugoslovensku istoriju pod turskom vlašću. Možda mi upravo to daje za pravo, da predložim nešto drukčiji model izdavanja turskih izvora, nego što se do sada radilo i što se čak i ovdje predlaže. Nemam ništa protiv toga da se turski izvori objavljuju bez prevođenja na naš jezik, kao što predlaže kolega Močačnin. Ipak mi se čini da bi prevođenje bilo neophodno. Bez obzira na to što bi i ovako objavljeni izvori prošli kroz neophodnu proceduru kritičkog izdavanja građe, kao što nalaže istorijska nauka svuda u svijetu, oni će ipak ostati naučni zabran za vrlo uzak broj ljudi koji znaju turski jezik.

Nije isto izdavati dokumente na italijanskom i turskom jeziku. Mi imamo jako puno izdanja istorijske građe na evropskim jezicima i nigdje se ta građa nije prevodila. Jedino u slučaju izdavanja građe na grčkom i turskom jeziku, prevodi su neophodni. Naši kosovski historičari su izdavali zbirke dokumenata samo na albanskom jeziku, što ima vrlo malo koristi za ostalu jugoslovensku nauku. Jugoslovensku istoriju pod turskom vlašću obrađuju i stručnjaci koji nisu vješti turskom jeziku, a može se desiti da za neka područja (socijalna istorija, statističke analize, demografska kretanja) među njima ima daleko boljih stručnjaka nego što bismo ih mogli danas naći u krugu naših turkologa.

Sva dosadašnja izdanja turske arhivske građe su u načelu skuplja od izdanja građe na drugim jezicima. U turskom slučaju, nije potrebno da se objavi samo prepis dokumenta, nego i faksimil toga dokumenta. Jedino tako će oni koji koriste ovu građu biti u stanju da steknu pravi uvid u sposobnosti prepisivača da ispravno čita određene riječi, a posebno imena i toponime. Kod svih dosadašnjih prepisa turskih deftera bio je problem da li je prepisivač ispravno razumio ime lica, ili mjesta. Na to se nadovezuje pitanje ubikacije pojedinih sela. Male omaške mogu dovesti do zabune u zaključivanju da li se radi o stalnom naselju, ili pokretnom naselju stočara. Sela sa istim imenom danas, ne mora da su bila na istom mjestu u vrijeme popisivanja u defteru.

Moj je prijedlog da se, pored prepisa dokumenata i prevoda na srpskohrvatski, u ograničenom broju objavljuju i faksimili dokumenata. Za one koji već potežu pitanje visine finansijskih troškova za izdanja te vrste, skraćću moje objašnjenje na najjednostavniju i najkraću mjeru: od hiljadu primjeraka jednog izdanja zbirke dokumenata, dvije stotine bi bili faksimili, a preostalih osam stotina prepisi turskih dokumenata i srpskohrvatski prevod.

Dušanka Bojanić
(Beograd)

Od 17. do 19. maja 1985. godine održan je u Istanbulu simpozijum o osman-skim arhivima na kome su ugledni naučnici i arhivistički stručnjaci zahtevali šire otvaranje pre svega Arhiva Predsedništva vlade Republike Turske, ali i svih ostalih brojnih arhiva te zemlje i lakše dobijanje dozvola za istraživački rad u njima. Na radiju i televiziji i u štampi data su sa najviših mesta obećanja da će u skorij budućnosti novi zakon o arhivima omogućiti naučnicima svih zemalja, a naročito onih koje su nekada sačinjavale Osmansko Carstvo, da istražuju pod mnogo povoljnijim uslovima od dosadašnjih.

Mi smo do sada najviše radili u Arhivu Predsedništva vlade koji je veoma bogat. Primera radi navešću da je sada pristupačna za rad nova grupa od 1500 deftera o dodeljivanjima timara (*timar tevcih defterleri*) na kojoj još niko od naših naučnika nije radio, a ona, svakako, sadrži mnogo građe relevantne za našu istoriju. Radili smo u Arhivu Topkapu saraja, u Arhivu tapija i katastra i u Arhivu Direkcije vakufa. Ti arhivi, međutim, nisu sistematski istraženi. Uopšte nismo radili u do sada za nas zatvorenim arhivima značajnim za noviju istoriju, a to su: arhiv Ministarstva finansija, (koji sadrži i građu za raniju istoriju), arhiv Ministarstva inostranih poslova (diplomatski arhiv) i arhiv Ministarstva vojske (generalštaba).

To obećano otvaranje turskih arhiva treba da sačekamo sa dobro pripremljenim kadrom, dobro profiliranim stručnjacima, koji će znati ne samo osmanski turski, paleografiju i diplomatiku, već i osnovne probleme istorije Osmanskog Carstva i istorije jugoslovenskih naroda u granicama tog carstva. Posebnom obukom oni bi morali biti pripremljeni za rad u arhivima.

Orijentalni institut u Sarajevu, sa svojim sadašnjim kadrovskim potencijalom i raspoloživim fondovima turske građe, najprikladniji je jugoslovenski centar u kome bi se mogli pripremati naši kadrovi za potrebe svih republika i republičkih arhiva. Razume se, uz materijalno učešće zainteresovanih ustanova i republika. Nekada smo imali specijalizovanu Višu arhivističku školu u Dubrovniku u kojoj su predavali naši najbolji stručnjaci. Sličan centar trebalo bi formirati pri Orijentalnom institutu u Sarajevu. On bi mogao osposobljavati kadrove ne samo za istraživački rad u arhivima, već i za izdavanje građe.

Bilo bi poželjno da već postojeće arhivsko odeljenje Orijentalnog instituta preuzme na sebe i ulogu centralnog informativnog tela za arhivsku građu na osmanskom turskom jeziku koja se čuva u originalima ili fotokopijama po mnogim našim ustanovama i u posedu pojedinih naučnika. Pouzdana dokumentacija omogućila bi nam da stvaramo prioritetne liste građe koju treba sakupljati i izdavati. Time bi izbegli neracionalno trošenje sredstava i kadrova.

Arhiv Predsedništva vlade u Istanbulu takođe namerava da otvori arhivističku školu, ali nije jasno kada će se i u kom obliku ostvariti ova zamisao. O tome se govori već duži niz godina. U tom centru bi se takođe mogli osposobljavati naši kadrovi. Ali, mišljenja sam da je najbolji put oslonac na sopstvene snage. I u samoj Turskoj oseća se veoma izražena oskudica u naučnicima ovakvog smera i profila.

Najzad, zalažem se za to da se tim našim novim stručnjacima, koje treba pripremiti za rad na sakupljanju i objavljivanju osmanske građe, ne nameće tradicionalni put obrazovanja kroz magisterijume i doktorate. Nastavni centar pri Orijentalnom institutu i Odseku za orijentalistiku u Sarajevu mogao bi im dati stručno zvanje arhiviste-osmaniste. Naučna karijera ostala bi im kao otvorena mogućnost, a ne kao obaveza.

Samo čovek koji je radio u turskim arhivima i koji zna za njihovo neiscrpno

bogatstvo može razumeti osnovnu poruku mog istupanja na ovom skupu, a ona je da na rad u tim arhivima treba slati ne samo pojedince, već čitave grupe naših stručnjaka, s tim što sredstva za to treba da obezbedi cela naša zajednica.

dr Ignacij Voje
(Ljubljana)

Izvinite, da se i ja umiješam u ovu diskusiju. Prvo bih htio da kažem da kao profesor na Filozofskom fakultetu u Ljubljani za predmet »Istorija jugoslovenskih naroda (osim Slovenaca) od naseljenja do 18. stoljeća«, dosta pažnje i veliki dio časova nastave posvećujem turskom periodu, jer mi se čini, kako je rekao prof. Đurđev, da je to jedan od vrlo značajnih perioda u razvitku naših naroda. Na seminarima upoznajem studente istorije sa turskim izvorima. Moram podvući, da sam bio prije trideset godina (od 1954–56) dvije godine na specijalizaciji u Orijentalnom institutu u Sarajevu. Moj mentor je bio prof. dr Branislav Đurđev, a turski jezik i tursku diplomatiku i paleografiju slušao sam kod prof. Hamida Hadžibegića. Ova specijalizacija i studij turskog jezika mnogo mi je koristila, tako da mogu studentima tumačiti turske izvore. Naravno, bez dobrih prevoda na srpskohrvatski jezik to nikako ne bih mogao. Sa stanovišta univerzitetske nastave smatram, da je vrlo korisno da se sistematski izdavaju turski dokumenti u prevodu i to sa komentarom. Na taj način može se vrlo široki krug studenata preko turskih izvora upoznati sa problemima turskog perioda. Prevodi isto tako omogućavaju da studenti na osnovu turskih izvora izrađuju seminarske radove i prave određene analize istorijskih procesa (rješavaju probleme o strukturi stanovništva, migracije, islamizacije, dažbine raje i obaveze vlahi i sl.). Iako se slovenačke zemlje nisu nalazile u okviru Osmanskog Carstva, ipak se u arhivima Slovenije sačuvala jedna manja zbirka turskih dokumenata. Do sada je u slovenačkim arhivima registrirano 16 turskih dokumenata (15 u Arhivu SR Slovenije, a jedan u lokalnom gradskom arhivu u Škofjoj Loki). Najstariji dokument je impozantna diploma sultana Murada IV erdeljskom knezu Đorđu Rakocziju iz 1631. godine (obradio Adem Handžić u POF sv. VI-VII, 1958, str. 175-191), a najmlađi je ferman iz 1872. godine (I. Voje, Turcica u Sloveniji, POF XXVIII/XXIX, 1978/9, str. 455-462, autor daje u svom prilogu sadržaj dokumenata u obliku regesta, vanjski opis i diplomatske osobine. Svi ovi originalni turski dokumenti bili su uglavnom do sada nepoznati). Ovaj mali broj turskih dokumenata može služiti u univerzitetskoj nastavi kao ilustracija za bolju predstavu o vanjskim karakteristikama turskih dokumenata, a mogu pobuditi veće interesovanje studenata za tursko-osmansku građu.

Istorija slovenačkog naroda u drugoj polovini 15. i u 16. stoljeću toliko je povezana sa prisustvom osmanskih Turaka na Balkanskom poluostrvu, da slovenački istoričar ne može mimoći probleme vezane za turski period. Turske trupe provaljivale su više od 100 godina preko Hrvatske u slovenačke zemlje (najviše i najčešće u Kranjsku) pa i preko Krasa i Soče u Furlansku nizinu. Najcjelovitiji prikaz problematike vezane za turske provale i prvu veću sintezu provala Turaka u slovenačke zemlje predstavlja studija Stanka Juga (Turški napadi na Kranjsko in Primorsko do prve trećine 16. stoljetja, Kronologija, obseg, vpadna pota, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, XXIV, Ljubljana, 1943, str. 1-60; isti, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve trećine 16. stoletja do bitke pri Sisku 1953, Zgodovinski časopis, IX, 1955, str. 26-62). Zbog toga ću skrenuti pažnju na izvore, koji nisu turske proveniencije i pisani u arapskom pismu, a koji su isto tako značajni za proučavanje istorije naših naroda pod turskom vlašću i za proučavanje prilika u Osmanskom Carstvu. To su najviše dokumenti pisani na njemačkom jeziku, a u njima se nađu turski termini ili imena. Brojni fondovi od kojih su neki vrlo malo korišćeni i pro-

učavani, čuvaju se u Arhivu SR Slovenije, u Landes Archivu u Grazu i u bečkim arhivima. Naročito značajan je fond kranjskih staleža u Arhivu SR Slovenije.

U vezi sa tim bi na prvom mjestu skrenuli pažnju na obavještajnu službu vezanu na diplomaciju austrijskih Habsburgovaca. Prvi pokušaj prikazivanja centralne obavještajne službe austrijskih Habsburgovaca predstavlja rad Josipa Žontara (Obavešćevalna služba in diplomacija avstrijskih Habsburžanov v boju proti Turkom v 16. stoletju, SAZU, Dela 18, Ljubljana 1973). Težište rasprave je prikaz djelovanja 11 obavještajaca iz vremena vladavine Ferdinanda I, Maksimilijana II i Rudolfa II. Venecija i Dubrovnik prikazani su kao najznačajniji centri obavještajne službe, odakle je bečki dvor dobijao vijesti o situaciji u Osmanskom Carstvu. U obavještajnoj službi igraju značajnu ulogu ugledna dubrovačka vlastela, neki Hrvati, a najposobniji bio je Mihajlo Černović, potomak srednjovjekovne dinastije Crnojevića. J. Žontar našao je tu građu najviše u Beču, neke podatke iz dubrovačkog arhiva posredovao mu je Jorjo Tadić, a jedan mali dio podataka dobio je iz arhiva u Barceloni. A ono što je vezano specijalno za Arhiv kranjskih staleža, to je pogranična obavještajna služba. O ovoj službi znamo vrlo malo, iako je sačuvana vrlo bogata građa. Ovom obavještajnom službom na granici bavili su se svakodnevno pojedini komandanti stacioniranih trupa. Izvještavali su vladara ili dvorski vojni savjet o vojničkoj situaciji na granici, o kretanju i sakupljanju turskih vojničkih snaga u Bosni, pa čak i o različitim događajima u Osmanskoj Carevini. Vrlo rano su počeli, u vreme opasnosti »slati sa granice tajne pismene izvještaje u Kranjsku o kretanju turskih snaga. Ovi izvještaji zvali su se »turski glasi« (njemačko: *geheimer Khundschaften*). Brzi kuriri (sli) prenosili su »turske glase« iz kraja u kraj, od mjesta do mjesta i upozoravali na dolazak turskih trupa. Iako preovlađuju »turskim glasima« anonimne ličnosti u ulozi obavještajaca, ipak možemo doznati iz nekih dokumenata njihova prava imena ili pseudonime, porijeklo ili neku drugu karakteristiku. (I. Voje, Problematika turskih provala u slovenačke zemlje i organizacija odbrane u XV i XVI veku, Istorijski časopis, XXV, 1978, str. 117-131).

Iz spomenute arhivske građe dobijamo i vrlo značajne podatke o sudbini zarobljenih turskih vojnika u slovenačkim zemljama. Sudbina zarobljenih Turaka bila je vrlo različita. U 15. vijeku zarobljene Turke većinom su ubijali, a zbog turske taktike malo je turskih vojnika dopalo zarobljeništva. Tek od sredine 16. stoljeća turski zarobljenici spominju se sve više. Jedan dio zarobljenih turskih vojnika postao je vlasništvo kranjskih feudalaca, koji su učestvovali u turskim ratovima ili su imali neku funkciju na granici. Obično su ih upotrebljavali kao radnu snagu na svojim imanjima. U ostavinskim inventarima kranjskih feudalaca (naročito Auerspergovaca) sačuvali su se veći ili manji spiskovi turskih zarobljenika. U 17. stoljeću ima sve više podataka o trgovini turskim zarobljenicima. Veće grupe tih zarobljenika slali su iz Kranjske na tržišta robova u Italiju. (I. Voje, Naseljavanje turskih zarobljenika u slovenačkim zemljama u XVI i XVII veku, JIČ, 4, 1969, str. 38-43). Vrlo interesantan izvor predstavljaju upitnici, na osnovu kojih su zarobljene turske vojnike ispitivali pred specijalnim komisijama. Ovi izvori mogu služiti kao dopuna turskim izvorima.

Pitanje turskih zarobljenika možemo na neki način vezati i za širenje protestantizma u slovenačkim zemljama u 16. vijeku. Godine 1586. slavio će se 400 godišnjica smrti slovenačkog reformatora Primoža Trubara. Njegov značaj je u tome, da je dao Slovincima prvu štampanu knjigu god. 1550. (Abecedarij i Katekizam). 1547. bio je prognan iz Slovenije i našao utočište u Njemačkoj. Za zarobljene turske vojnike interesovali su se i protestanti. Već god. 1561 možda je Trubar baš zbog toga vodio sa sobom u Njemačku nekog mladog Turčina. Namjera njegove posljednje posjete u rodnoj zemlji bila je da se nađe sa turskim zarobljenicima. Ideju za ovo putovanje

dao je njemački protestant Jakob Andree, koji se je vrlo interesirao za Kuran. Na osnovu njega pisao bi propovijedi u kojima bi napadao Turke i njihovu islamsku vjeru. Odmah po dolasku u Ljubljani u mjesecu junu Trubar se sastao sa bosanskim pašom Usraim-begom iz Livna, koji je bio zatvoren na Ljubljanskom gradu. Onda je odlazio u Ribnicu, gdje je razgovarao sa zatvorenim muslimanskim sveštenikom. Od njega je tražio objašnjenje o Kuranu, kako bi se dala na toj osnovi prevoditi Biblija na turski. Luterani su imali namjeru širiti novu vjeru među Turcima (Mirko Rupel, Primož Trubar, Ljubljana, 1962, str. 194, 195; Govori protiv Turaka, Split 1983). Mislim da je to jedno značajno pitanje, koje nije dovoljno obrađeno u našoj historiografiji.

Skrenuo bih na kraju pažnju još na neku građu, koja daje uvid u urbanizaciju gradova u Bosni. To su planovi i nacrti gradova i tvrđava. Vrlo bogatu, do sada neiskorištenu građu našao sam u arhivu grofova Badenskih u Karlsruhe (Njemačka). (I. Voje, Zbirka planova krajiških utvrda iz Karlsruhea, Zbornik Vojna krajina, Zagreb 1984, str. 259-274.). Sa vidika proučavanja kulturne istorije bilo bi potrebno uzeti ovu građu u obzir.

Još bih dao jednu napomenu. Prvi putopisac koji je svoje putovanje kroz Balkansko poluostrvo napisao 1531. u posebnoj knjižici bio je Slovenac Benedikt Kuripešić. Pridružio se poslanstvu koje je Ferdinand I. uputio 1530 u Carigrad sultanu Sulejmanu u stvari mira, odnosno primirja. Kuripešić donosi najstariji opis Bosne pod turskom upravom. Postoji samo Đ. Pejanovićev prevod (Sarajevo 1950). Mislim da bi bilo korisno i nužno prirediti kritičko izdanje njegovog djela.

Hamdija Hajdarhodžić

(Dubrovnik)

Dozvolite mi, molim Vas, da kažem nekoliko riječi o pitanju prikupljanja izvora o osmanskome razdoblju i opredijeljivanju prema njima.

Poznato je, naime, da u dalmatinskim arhivima ima dosta te građe, ali je ona nekako po strani. Da navedem jedan očigledan primjer. Mi obično citiramo ono što se čuva u Dubrovniku, a kotorske akte, koji također donose velik broj različitih vijesti, niko i ne pominje. Bilo bi korisno pripremiti jednu egzaktnu informaciju o svemu tome, a zatim i o onome što se čuva u susjednoj Italiji. Ja sam tamo radio 4 godine i imao prilike da obidem neke tamošnje arhive (Bari, Ankona, Bolonja, Rovigo kod Venecije) i da vidim šta sve mogu da nam pruže njihovi fondovi. To je opsežna građa i teško ju je kataloški obraditi, ali i to se jednom mora uraditi. Ja bih ovdje naročito podvukao ono što je iza sebe ostavio LUIGI FERDINANDO MARSIGLI (Lujidi Ferdinando Marsilji, 1658–1730.), polihistor i jedna markantna ličnost postrenesansne Italije. On je kao mladić od 20 godina dobio prve, nejasne konture o tome što se dešava u Turskoj i s tim nije bio zadovoljan, pa je s pozicija jednog eruditskog znanja krenuo u tu nedovoljno poznatu balkansku situaciju i o njoj prikupio veliku građu na kraju XVII vijeka (uglavnom u toku rata od 1683–1699.). Prve korake u tom pogledu je učinio kao pratilac mletačkoga bajila Pijetra Čivranija kada je on 1679. godine krenuo u Carigrad, a zatim kao učesnik austrijske soldateske u pomenutom razdoblju. Odmah na početku je bio zarobljen u Mađarskoj i odatle, doživljavajući različite nevolje, doveden u Ramu kod Mostara, gdje je robovao nekoliko mjeseci sve dok nije otkupljen. Tada se preko Makarske vratio u Italiju, gdje se izliječio, a zatim se ponovo vraća u austrijsku armiju i u njoj zauzima značajne položaje (inženjerski i obavještajni oficir velikoga ranga, a zatim šef Komisije za razgraničenje s Turskom). Važno je podvući da taj čovjek od velikog znanja na Balkan nije bio došao samo da bude izvršilac odluka bečkoga dvora i na neki način da bude ideolog te austrijske soldateske nego i da prikupi sve ono što je u toku svoga prvoga

putovanja u sviti mle ačkog poslanika Čivranija bio saznao da postoji na Balkanu. Dozvolite mi samo jednu ilustraciju. U svojoj »Autobiografiji« on navodi da je u Budimu, kada su tamo prodirale austrijske trupe, dok su drugi pljačkali sve do čega su mogli doći, tražio samo jedno – biblioteku Matije Korvina, pa je jedan dio uputio u Beč a drugi u svoju rodnu Bolonju. Slično je postupio i u Beogradu, gdje je pokupio sve knjige – »što su ih tamošnji stanovnici bili ostavili nakon svoga bijega«. I da Vam ne dužim, danas se u Univerzitetskoj biblioteci u Bolonji (Biblioteca universitaria di Bologna, Via Zamboni) čuva jedan dragocjen fond nezaobilaznih podataka (geografske karte, crteži, dokumenti, prepisi itd.). Na žalost, mada je taj sakupljač naučne informacije s Balkana za dva vijeka pretekao Otta Blaua, o njemu se veoma malo zna – uglavnom samo ono što je na početku ovoga vijeka (1901.) u Glasniku Zemaljskoga muzeja objavio neki Beigl. Ja sam imao čast da koristim pomoć Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine i da radim u Bolonji (1974.), pa se treba nadati, i pored velikih teškoća u tom pogledu, da će sarajevski izdavač naći načina kako bi objavio rezultate toga istraživanja, jer je pomenuti Beiglov prilog apsolutno nedovoljan s obzirom na značaj te dragocijene građe, naročito s obzirom na Bosnu i Hercegovinu.